

Д-р Марко Китевски

РАЦИН И ФОЛКЛОРОТ

Кога станува збор за темата „Рацин и фолклорот“ нужно се наметнуваат три аспекти:

1. Рацин како собирач и редактор на македонски народни умотворби;
2. Рацин како истражувач на македонскиот фолклор и
3. Влијанието на фолклорот врз творештвото на К. Рацин.

1.

Имаме податоци дека Рацин релативно млад, запишувал македонски народни умотворби. Тоа е во врска со фактот што домот на Солеви во Велес бил место каде што се негувала фолклорната традиција. Душан Недељковиќ којшто го посетил овој дом во 1925 година сведочи дека дедото на Кочо, Коце „бил таков народен пеач свирач без кого не можело да се замисли свадба во Велес и околината“¹. Истото се однесува и на таткото Апостол кој располагал со богат фонд прозни народни умотворби, а мајка му Марија ја викале „песнарија“ зашто лесно испевала песни за се што поинтересно ќе се случело. Недељковиќ кој тогаш го посетил Велес како истражувач на градскиот епос, го запознал и Рацин и го задолжил да „запише народни преданија од својата куќа“. По два месеци Рацин го посетил Д. Недељковиќ на факултетот во Скопје и му предал „дебел сметковен тефтер“ со најразлични народни умотворби. Овој тефтер со наслов „Епосот и илинденската традиција во Велес“ исчезнал во бомбардирањето на Белград на 6 април 1941 година кога изгорела и куќата на Д. Недељковиќ.²

И Кирил Пенушлиски бележејќи сведоштва на оваа тема, во април 1963 година во домот на Солеви во Велес, директно од мајката на Рацина, баба Марија, ги забележал истите податоци. „Нашата куќа беше весела куќа (ова неколкупати ми го повторуваше), а свекор ми Коце беше прочуен свирач. Одеше дури по селата и свиреше и пееше на свадбите³. Баба Марија натаму рекла: „И јас на млади години бев песнарија“. Рацин посебно ги сакал песните: „Тутунчо“, „Роса е брала трендафил“ и „На Струга дуќан да имам“.

¹ Душан Недељковиќ, Коста Рацин (поет на револуцијата), Скопје 1973, 87.

² На истото место.

³ Кирил Пенушлиски, Рацин и фолклорот, Одбрани фолклористички трудови, 1, Скопје 1988, 42.

И во ова искажување го среќаваме податокот дека таткото на Кочо „Убаво и занимливо раскажувал“⁴. Овие податоци за фолклорната традиција во домот на Солеви не се без значење за идниот развој на Кочо Рацин како поет.

Кога станува збор за оваа активност на Рацина вреди да се спомене и сведоштвото на Г. Шоптрајанов дека тие двајца со Рацина „се готвеле да соберат целосна збирка со македонски народни песни“⁵. Имаме и други податоци дека Рацин бележел народни умотворби⁶.

Меѓутоа, најзначајни резултати на овој план се двете збирки со ист наслов „Македонски народноослободителни песни“⁷ што Рацин ги состави, а потоа успеа да ја редактира и да ја објави само првата во партизанската печатница „Гоце Делчев“ на планината Лопушник во 1943 година. По неговата смрт во неговата торба е најдена втората збирка што подоцна е објавена во истата печатница, сега префрлена во с. Битуше. Првата збирка содржи 20 песни, маршеви, масовни песни, авторски песни и неколку народни песни, а втората збирка има 11 исто така народни и авторски песни. „Не случајно песните Рацин не го нарече народни, бидејќи покрај народните и адаптираните, овде беа застапени и авторизирани масовни борбени песни што сè уште не можеше да ги почувствува како народни и кои по многу особини ќе останат скраја од народниот фонд“⁸. Но Рацин не можеше македонското име да не го стави во насловот на збирките. Тоа ја одразува и содржината на песните што пееја за континуитетот на револуционерната борба на македонскиот народ, но ја претставуваа и новата позиција на македонскиот народ на прагот на слободата.

Имаме податоци дека овие збирки набргу по објавувањето биле многу популарни, биле барани од борците и населението во западна Македонија, а биле користени и како наставни помагала, некогаш единствени во

⁴ На истото место.

⁵ Блаже Ристовски, Кочо Рацин (Литературни истражувања). Скопје 1983, 42.

⁶ Кочо Солев Рацин, Сеќавања на современите, Избор, редакција и предговор Перо Коробар, Скопје 1987.

⁷ Македонски народноослободителни песни 1, Штампарница „Гоце Делчев“ 1943, Види и: Блаже Ристовски, Македонски народноослободителни песни, библиотека на списанието „Македонски фолклор“, 3, Скопје 1974, Кочо Солев Рацин, Поезија, Избор, редакција и предговор Гане Тодоровски, Скопје 1987, 177.

⁸ Блаже Ристовски, Македонски народноослободителни песни, 13.

образовниот процес во училиштата што биле отворени на македонски јазик на слободната територија во западна Македонија⁹. За таа цел биле препишувани на рака и размножувани¹⁰.

Што се однесува до второто прашање, Рацин како истражувач на македонскиот фолклор, веднаш да кажеме дека ја прифаќаме констатацијата на К. Пенушлиски дека „Рацин бил оформен фолклорист“ и дека „прилично широко го зафатил фолклорот и дека ги совладал неговите клучни проблеми“¹¹.

Харалампие Поленаковиќ во текстот „Две белешки за лектирата на Кочо Рацин“¹² пишувајќи за книгите што Рацин ги зајмел за читање од скопската и белградската народна библиотека, како и врз други извори, констатира дека Рацин ги знаел најважните збирки со македонски народни песни: Миладиновци, Шапкарев, Верковиќ, Киселинов, потоа Македонски преглед и др. но дека ги читал и важните трудови од областа на фолклористиката како што се трудот на Р. Зоговиќ за српскиот епос, трудот на Кравцов исто така за српскиот епос, потоа трудовите на Нидерле, Арнаудов, Шафарик, Попруженко и други автори.

Кочо Рацин остави малку трудови од оваа област. Тоа е статијата „Македонската народна песна“¹³ (одломка) како и текстовите за богомилите во кои се опфатени и некои прозни народни умотворби, пред се преданија за оваа појава кај нас. Статијата за македонската народна песна е пишувана со одушевување и восхит од уметничките вредности што таа ги содржи но, ние во нејзиниот автор гледаме човек кој подлабоко ги познава спецификите на македонската народна песна. Рацин зборува дека оваа песна не стигнува до разумот туку веднаш го погодува срцето зашто од него и излегла, вели дека

⁹ Вlado Малески, Борба и литература, Скопје 1961, 20.

¹⁰ Симо Младеновски, Престојот на Рацин на Лопушник и одразот на неговите збирки „Македонски народно-ослободителни песни 1 и 2 во Кичевско“, XXI и XXII Рацинови средби, Сознајните аспекти на книжевноста, Титов Велес, 1984/85, 237.

¹¹ Кирил Пенушлиски, цит. труд

¹² Харалампие Поленаковиќ, Две белешки за лектирата на Кочо Рацин, избрани дела 6, Скопје 1989, 197.

¹³ Кочо Рацин, Стихови и проза, уредил д-р Александар Спасов, Скопје 1966, 255.

„песната на Македонија е нејзина молитва, огледало на нејзината душа и нејзина воздишка“¹⁴.

Третото прашање за коешто сакам овде да говорам е влијанието на фолклорот врз делото поточно врз поезијата на Кочо Рацин. За значајно влијание на фолклорот врз поезијата на Рацин пишуваат скоро сите истражувачи на неговата поезија. Блаже Конески во трудот „Како работел Рацин над Белите Мугри“¹⁵ соопшти дека Рацин читајќи ги зборниците со македонски народни песни и посебно зборникот на Миладиновци „бележел некои зборови, изрази и форми што му правеле впечаток: косопиле, ливаѓе, пискот, малечок, оган, друмје, нтре, бендисаше, прилега, кинисах, чешќе (да биде), чекор, ал (да те најде), ката вечер, кладиш - метнеш, кутнане, ничкум, отрула, каде пладнина, остроно сорче, до два силни снегои, ниет се сторице, кабил се сторице, не тропоти мошне, мошне ми се мили, мошне не додевај, белки каил се стори“. Некои од овие зборови Рацин искористил во своите песни. Но и други зборови и изрази од народниот говор Рацин користел во своите стихови и тие ја претставуваат таа врска со народната поезија којашто најчесто се остварува низ асоцијации. Во некои случаи Рацин користи стихови од народните песни, некогаш за наслов, како што е случај со стихот „На Струга дуќан да имам“ кој е наслов на циклус песни, друг пат стихови од народните песни користи во своите песни како што е „На Струга дуќан да имам, на кепенците да седам“ во седмата песна од споменатиот циклус, стихот „Ајдутин мајка не рани“ во песната „Татунчо“ итн. Во некои случаи народни умотворби, стихови или пословици користи како поднаслови или како мото во некои песни како што е пословицата „Занаетот е златен“ мото на циклусот „На Струга дуќан да имам“, стихот „Чернеј горо чернеј сестро“ мото на циклусот „Елегии за тебе“, стихот „Билјана платно белеше“ - мото на песната „Ленка“ итн.

Рацин користи мноштво зборови и изрази од народниот говор што се ретки, специфични или што оставаат впечаток: чемрее, јабанец, карасмрт, круша горница, гранка маслинка, замаен, зачмаен, каракамен, раскапан,

¹⁴ На истото место.

¹⁵ Блаже Конески, Како работел Рацин над „Белите мугри“, за македонската литература, Скопје 1967, 166.

ргосан, буѓосан, изби мемливи, црвци смрдливи, рујно вино црвено, маази, дукани, шимшир порти, ѓул трендафил, чекмеце, сајбии и др. Освен тоа Рацин користи и други елементи од народната песна: пред се разновидните мотиви што таа ги нуди, потоа стихот осмерец, разни стилски фигури (метафора, епитет, двоен епитет, постојан епитет, градација, звучните фигури, го користи ритмот од народната песна итн).

Рацин во своите стихови користи и други елементи од народниот живот како што се верувањата, тој пее за чумата, стиите, самовилите, односно ги користи верувањата за овие митолошки суштества, штетите што ги прави чумата, верувањата дека самовилите ноќе ги креваат од гроб мртвите и со нив играат оро, а со првите петли исчезнуваат итн., ги користи клетвите („Пуст да е, пуст да би останал живот кучешки“, или: Пустата мака пуста да остане) итн.

За песната „Ленка“ доста е пишувано, и сите истражувачи ја истакнуваат врската со народната песна. Во оваа песна среќаваме елементи од песните „Марика мома убава“ и „Билјана платно белеше“. Градацијата: Прва година помина, втора година помина, трета година.... итн. асоцираат на споменатата песна за Марика, а мотото „Билјана платно белеше“ и завршниот стих „Кошула беше даровна“ што асоцира на завршниот стих од песната за Билјана „Платното ми е даровно“ упатуваат на популарната песна. И во песната „Татунчо“ Рацин користи мотив од народните песни. Б. Конески сведочи дека „токму во годините кога Рацин почна да се јавува со своите македонски стихови“ песните „Марика мома убава“ и „Татунчо“ биле популарни од интерпретациите на Васил Хациманов преку Радио Белград¹⁶. Споменаваме дека куќата на Солеви била носител на фолклорната традиција во Велес, дека Рацин уште млад бележел народни умотворби. Конески смета дека е важно што „тој произлегуваше од средина во која оралната традиција уште беше жива и плодотворна“ и дека Рацин „зема за основа песни што уште се пеат и што се дури особено популарни во колективот“¹⁷.

¹⁶ Блаже Конески, Песната „Татунчо“ од Кочо Рацин, Ликови и теми, 4 Скопје 1990, 341

¹⁷ Блаже Конески, Скршена гранка маслинка, Ликови и теми 4, Скопје 1990, 349.

Ни се чини дека најголем ефект Кочо Рацин постигнува низ асоцијации. Со еден збор, фраза или стих од народната песна тој во нашата свест буди широки асоцијации на одредени состојби што ни се познати од народните песни, од народното творештво пошироко или од народниот живот воопшто. Стиховите „занает златен – рѓоса“, од „на Струга дуќан да имам“ или: „пајдоса, златен, рѓоса, нашиот чесен занает“ од петтата песна на истиот циклус нам веднаш ни будат асоцијации на пословицата „Занаетот е златен“ што е и мото на овој циклус. Кога ќе ги сретнеме чумата, стијата и самовилите кај нас се будат асоцијации на сите штети и несреќи што овие негативни демони му ги прават на човекот. Стихот „Скршена гранка маслинка“ од „Утрото над нас“ веднаш буди асоцијации на песната од зборникот на Миладиновци „Повеал ветер от море открил гранка маслинка, го удри моме по грло, моме се од сон разбуди“. (Милад. 291) којашто меѓутоа и на времето била популарна и сè уште е популарна. Стиховите „Ако куќа не направив, со високи шимшир порти“, од „Татунчо“, бидат асоцијации на повеќето песни во кои се споменува шимширот, но асоцира и на велешката градска куќа со високи порти со калдрмисани дворови и улици на кои поетот го живеел своето детство. Стиховите „Ако жена не донесов, ѓул-трендафил во одаја“ веднаш не потсетуваат на песните во кои се пее за трендафилот но ни асоцираат, на свадбените песни во кои се пее за невестата. Стиховите „И ако не умрам дома, туку кај што стии пиштат“ асоцира на пословицата „Добриот јунак дома не умира“ а стихот „Ајдутин мајка не рани“ што е земен од народната песна буди асоцијации на многу ајдутски и арамиски песни.

Би сакал да кажам неколку збора за македонските народни песни за Првата светска војна и песната „Балада за непознатиот“ на Кочо Рацин. Во македонското народно творештво има сосема малку песни за Првата светска војна како и за Балканските војни. Во овие војни македонскиот народ не го воде идеали. Тие војни му биле наметнати, се воде на негова територија, тој бил принуден во нив да учествува не по своја желба. Се случувало дури двајца или тројца браќа да бидат присилно мобилизирани во две или три војски (српска, бугарска, грчка) да војуваат еден спроти друг, а да не знаат за што војуваат. Затоа македонскиот народ немал мотив да пее за овие војни. Но и во тие малку песни што оваа војна ја нарекуваат „војната тригодишната“ пеат за окопи („Крај Битола во окопи, млад војник лежи“) за „вода до колена“

и „коски до рамена“ итн. Овие песни пеат за бесмисленоста на оваа војна. За бесмисленоста на оваа војна пее и Рацин во споменатата песна „Балада за непознатиот“. Тој пее за „врба проклета“ што чемрее „в поле битолско“ пее за незнаен гроб под врбата, за непознат војник што лежи во гробот. Рацин го поставува прашањето за кои цели, за кои идеали загинал овој германски војник. „А тука зошто паднав ја? зошто ме куршум прониза, зошто ме земја притисна, за кого лудо загинав“? за да констатира: „мојата смрт е карасмрт“! Рацин во оваа песна користи елементи од народното творештво, верувања за самовилите, дека тие ноќе од гроб ги креваат мртвите и ги водат на оро што трае до првите петли: „Немеа самовилите... Немеа-туку петлите, во селото веднаш писнаа самовилите в горите с делии в раци лиснаа!“ Значи, смртта на германскиот војник Рацин ја користи како повод за опевање на бесмисленоста на Првата светска војна користејќи го притоа и народното расположение и народното гледање на оваа војна.

На крајот би сакал да го истакнам следново: Блаже Конески во споменатиот труд „Како работел Рацин над Белите мугри“¹⁸ предупреди: „Би било погрешно ако би барале да го сведеме зборот на Рацина просто на народната песна - но влијанието од неа е основното благотворно влијание што го претрпел тој“. Во таа насока е и констатацијата на Гане Тодоровски дека „поетиката на народната песна беше претесна рамка за Рациновиот творечки раст“¹⁹, но и заклучокот на Кирил Пенушлиски дека „Рацин знаел да извлече од нашата народна поетска традиција сè што таа можела да му пружи: разновидни мотиви, богати изразни средства, верс, ритмика, јазик - сето она што било одбирано и оформувано низ многу векови во животната ковачница на нашиот народ“²⁰.

Кочо Рацин добро го познавал минатото на својот народ, ги познавал и јазикот и обичаите и фолклорот не само затоа што потекнувал од средина со богата и сè уште жива фолклорна традиција туку и затоа што посебно ги

¹⁸ Блаже Конески, Како работел Рацин над „Белите мугри“, За македонската литература, Скопје 1967.

¹⁹ Гане Тодоровски, Белешки кон поетиката на Рациновите „Бели мугри“ во книгата: Кочо Солев Рацин, Македонската литературна наука за Рацин, Скопје 1987, 247.

²⁰ Кирил Пенушлиски, цит. труд. 438.

проучувал. Тој успеал да се слее со својот народ и да биде „негово и уво и око и срце“ што би рекол Вапцаров. Затоа секогаш ни е близок, затоа неговите песни со задоволство ги препрочитуваме и со леснотија ги учиме напамет. Зашто во тие стихови откриваме дел од себеси.